

синтаксического уровня в методологической шкале. Показано, что стилиевые особенности различаются в зависимости от использования межстилевых и внутрителиевых комбинаций атрибутов.

SUMMARY

The article examines the quantitative and qualitative parameters of attributive structures on the basis of scientific and artistic methods of the Uzbek literary language as a separate system. These methods show the specifics of the syntactic level in the methodological scale. It is shown that stylistic features differ depending on the use of interstyle and intrastyle combinations of attributes.

МАХМУД ҚОШҒАРИЙНИНГ «ДЕВОНУ ЛУҒАТИТ ТУРК» ЛЕКСИКАСИНИНГ ЎЗБЕК ШЕВАЛАРИ БИЛАН МУШТАРАКЛИГИ

Ю.М.Ибрагимов – филология фанлари доктори, профессор
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: туркий тиллар, киёсий, тарихий, лексик, фонетик, морфологик, сингармонистик вариантлар.

Ключевая слова: тюркские языки, исторический, фонетический, лексический, морфологический, сингармонистические варианты.

Key words: Turkic languages, historical, phonetic, lexical, morphological, singormonistic variants.

Маълумки, диалект ва шевалар тарихий ёдгорлик бўлиб, улар адабий тилнинг ёзма ёдгорликларига нисбатан ҳам қадимийдир [5]. Шуна кўра, шеваларда сакланиб келган айрим сўзлар, сўз шакллари, фонетик ходисалар, морфологик элементлар ўзбек тили тарихий грамматикаси учун ишончли материал ва муҳим манба ҳисобланади.

Бизгача етиб келган қадимги ёзма обидалардан лингвистик нуқтаи назардан энг аҳамиятлиси Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Алишер Навоийнинг “Муҳокамат ул луғатайн”, Бобурнинг “Бобурнома” асарларидир.

Туркий халқларнинг муштарак мероси бўлган ушбу ёдгорликлар ўзбек халқи тарихи, тили тарихи, келиб чиқиши, давлатчилик тарихи, унинг диалектларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Чунки бу ёзма ёдгорликларда ҳозирги ўзбек шевалари ва диалектларининг «қорлуқ-чигил-уйғур», «кипчоқ» ва ўғуз лаҳжаларига хос бўлган фонетик, грамматик, лексик-семантик ўзгачаликлар мужассам.

Агар биз «Жанубий Оролбўйи ўзбек шева» (бундан кейин - ЖОБЎШ)ларидаги баъзи сўзлар билан «Девону луғатит турк»даги сўзларни киёслаб кўрсак, мазкур ёдгорлик тил хусусиятларининг мавжуд шеваларимиз хусусиятларига, айрим фонетик-морфологик ҳамда лексик-семантик ўзгаришларни ҳисобга олмаганда . асосан мос келишини кўрамыз.

Махмуд Қошғарийнинг таъбири билан айтганда, «Хар бир қабиладан ўзига хос хусусиятларига кўра киёсий коидалар тузилган [Абдирахмонов, 1981: 47]. Махмуд Қошғарий диалектларнинг катта бир гуруҳини (бу ўринда етакчи диалектларга асосланган адабий тил) «турк» маълум бир диалект, қабила, уруғларни, уларнинг номи билан жумладан, беченек. қыфчак, оғуз, йемек, башғырт, йабақу. татар. йағма, уйғур. хитой. чигил. тухси, тангут ва бошқалар уйғунлаштиради. Ора-орада уларнинг етакчи диалектларидан, яъни, “туркча”дан фарқли жиҳатлари, ўзига хосликлари. жойлашган маконлари қайд этилади.

Туркий тилларни тасниф этганда. Махмуд Қошғарий ҳозиргидек бир-бирига қариндошлик, яқинлиги эмас, ушбу тилнинг табиий софлиги жиҳатдан бошқа тиллар таъсирининг қанчалик таъсир кўрсатгани нуқтаи назардан ёндошади. Махмуд Қошғарийнинг илмий қарашига кўра, у ўзи атаб кўрсатган туркий қариндош тилларнинг ўзаро фарқини ажратмасдан асл ҳолатида қабуллайди-да уларнинг ичидаги ўзлашган сўзлар билан табиий ҳолатини бузаётган тилларнинг қанчалик барбод бўлаётганлигига боғлиқ гуруҳлайди. Муаллифининг “соф тил – соф тил” деб айтишига асос бор. Ушбу ўринда олимнинг кирғиз, кипчоқ, ўғуз, тухси, яғма, чигил, игрок, яруқ тилларини соф турки тиллар деб атаганини алоҳида таъкидлаш ўринлидир.

Чиндан ҳам, Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк” асари XI аср туркий халқлари

тилларининг фонетик, морфологик ва лексик-семантик, услубий хусусиятлари мужассам, ундан ҳозирги туркий халқларнинг ҳар бири ўз тили ва диалектларининг шаклланиши, такомиллашиш, таракқиёт босқичлари, этногенизи, давлатчилик тарихи, урф-одатлари, овчилик, балиқчилик, чорвачилик, бой деҳқончилик ва совда-сотик маданияти, кейинчалик эса ота-боболаримиз конларда ишлаган, мис, темир эритиш, металллардан турли-туман ҳарбий қуроолларни ясаш, кемачилик, тўқувчилик, бинокорлик, шунингдек, аксарият ҳолларда моддий маданият (кийим-кечак, пойафзал, бош кийимлар, уй-жой, рўзор анжомлари, асбоб-усканалар, безак, қуроол-аслаҳа, хўжалик анжомлари, музика асбоблари), этноним ва топонимлар, қабилавий бўлинишлар, қариндошлик ва куда-андачилик терминлари, унвонлар, озик-овкат номлари, ой ҳамда ҳафта кунларининг номланиши, шаҳарлар, қишлоқлар ва яйлов жойлар, бир қанча афсонавий шахсларнинг номланиши, диний ва этник ҳамда ҳозирги туркий халқларнинг ҳар бири ўз тили ва диалектларининг шаклланиши, этногенизи, давлатчилик тарихи, урф-одатлари, овчилик, балиқчилик, чорвачилик, бой деҳқончилик ва совда-сотик маданиятининг муштараклиги. болалар ўйинларига тегишли маълумотларни берувчи ягона энциклопедик манбадир. Мана шу асосда аждодларимиз тилида луғавий бирликлар қарор топган. Масалан, “Девон”да соч сўзини *ту* ‘соч’, ‘тук’ деб изоҳлайди. Жанубий Оролбўйи ўзбек шеваларида(бундан кейин ЖЎБЎШ)даги *тук*, *тубит* каби ўзакдош сўзларнинг иккаласи учун ҳам *ту* асос саналалади. ЖЎБЎШдаги *тугин* қоймәди, *тугин қолдирмәди* турғун бирикмалари таркибидаги *тугин* сўзининг асоси *тук* сўзига Ёйинки XI аср луғатларида *ту*, *тук* сўзи ‘соч’, ‘кил’ маъносида қўлланганини инобатга олсак, шевалардаги *чачин йулди*, *дэжулди*, *тугин қалдирмади* бирикмалари тарихан синонимик паралеллар экани аниқ бўлади.

ЖЎБЎШдаги *тугин қоймәди*, *тугин қолдирмәди* турғун бирикмалари таркибидаги *тугин* сўзининг асоси *тук* сўзига бориб тақалади.

“Девон”да *ыш тукәди* каби бирикмалар фаол ишлатилади. Туркменистон Республикаси Илолли туманидаги ўзбек шеваларида туркман тилидаги каби *тукәди* феъли *тукеди* тарзида қўлланади. Адабий тилимиздаги *тугал* сўзининг асоси ҳам “тук”ка бориб тақалиши шубҳа туғдирмайди. Шундай қилиб, *тугал* сўзининг дастлабки маъноси ўзгарган бўлиб, инлаут ҳолатда *туга*, *тука* сўзи асосидаги жарангсиз *к* ундошининг жарангли *г* ундоши билан алмашиниши ўзбек шевалари учун қонуний ҳолдир. Сўз охирида келган *л* баъзибир *қизил*, *яшил* каби сифатлар таркибида учрайдиган аффикс деб қаралади. Шу боисдан, кўшимча орқали равишга айланган сўздан махсус қўшимча орқали феъл асосидан равиш ясалган: *туга+л*, ЖЎБЎШдаги *тугал* сўзи *тукиш*, *дукиш*, *дугиш* - тўйда кўчқорларни уриштириш удуми ёки

нарсалпрнинг бир-бири билан тўқнаш келиб қолиши. Мазкур сўз ўғзтш. *тукэл, тукэллэ*; йл. қпчтш. *тувэл, тувэллэ*; жл. қпчтш. *тувел, тувелле* каби.

ЖУБЎШда бирор нарсани кесиш учун *пычақ, пықы, бычақ, бықы* ‘арача’ қуроли ишлатилади. “Девон”да *бычды кесди, бықы ўрилган ер, бычеу* сўзлари учрайди. *Пишув, пишган* маъносида *бышды, бышыг* сўзлари қайд қилинади. Демак, Х1 аср тилида **ш, ч** товушлари фонема сифатида сўз маъноларини фарқлаганда, икки хил сўз ясалган: бирида *кесмоқ* маъносининг **ч** фонемаси билан ифодаланганлиги, иккинчисида *пишмақ* **ш** фонемаси билан маънони фарқгани [Айдаров ва б, 1165]. Дастлабки *быч* асоси ЖУБЎШда *пичти, пичтирди, пықы* сўзлари таркибида сақланган: *пычырлатты* феълини ҳам ушбу асосдан таркаган деб айтиш мумкин.

Махмуд Қошғарий “Девони”да изоҳланаётган ҳар бир сўз ўша даврдаги туркий тилларнинг барчаси учун умумий бўлса, унда шу сўзнинг қайси тилга тан эканлиги ҳақида сўз юритилмайди. Агар изоҳланаётган сўз ўша даврдаги туркий тилларнинг барчасига тегишли бўлмаса, фақат бир халқ ёки муайян бир тоифа тилига хос ўзгачалик, кўриниши бўлса, унда унинг қайси халққа тегишли экани айтилиб, изоҳланади. Масалан, *ол йукунч етти* – у намоз ўқиди (ўғузча) каби. ЖУБЎШнинг ҳозир ҳам *юкунмоқ* феъли ўғуз ва йл. қипчоқ тип шеваларида *юкунди, джелашган* қипчоқ тип шеваларида *джугунди, ‘табынды’, ‘багынды’, ‘сажда қилмоқ’, ‘бўйсинмоқ’, ‘таслим бўлмоқ’. ‘итоат этмоқ’, ‘топинмоқ’* маъноларида қўлланади, ҳозирги қорақалпоқ, қозоқ тилларида ҳам *жугунди, табынды* шаклида худди “Девон”даги маъноси сақланган (3,125). Масалан, *улыч* болаларни эркалатиб, суюб ишлатиладиган сўзи қарлук.*улым, ўғузча. улым* деб келтирилган; ўғзтш ва қпчтш. *улым, джл. қпчтш. улым, қарағым, чырағым* шаклида учрайди. “Девон”да қипчоқча *иңир* ‘кеч’, ‘қуёш уясига кирган пайт’; ўғузча. *имир* ‘туман’ сўзлари қпчтш. *иңир*; ўғзтш. *имир*. Баъзан бошқа тилга оид деб кўрсатилган сўзлар ҳам ДЛТ. *тунэк* ‘зиндон’, ‘қафас’ (1, 387) ўзбек тили ва унинг шеваларида *тунэк, тунек, таш тунек* ‘коронғи’, ‘қоп-коронғи’ каби маънолардаги фарқи билан қўлланади.

Масалан, ДЛТ. *ашақ* ‘тубан’, ‘қуйи’ (1,97) – ўғзтш. *ашақ* ‘ўша маънода’, ДЛТ. *экин* ‘экин экиладиган ер’ (1,197), ўғзтш. *экин*. қпчтш. *йегин:изгин, ДЛТ. қарынчақ* ‘чумали’, ўғзтш. *қарынжа*, қпчтш. *қумырсақа*; ДЛТ. *сечә* ‘чумчук’ (111,238), ўғзтш. *сечә*, қпчтш. *чымчық, оркен* ‘қайыш’ (1, 132), ўғзтш. қпчтш. *арқан, йип;джип* ДЛТ. *мамуқ* ‘момик’ ‘бўш’, ‘чигитидан ажратилган пахта’ (1, 300), ўғзтш. , қпчтш. ‘пахта, ‘мамық’ ‘бўш, юмшоқ, чигитидан ажратилган пахта, ДЛТ. *эйлә* ‘шундай’ (1, 137), қпчтш. *эйлә* агла, ‘химоя қилмоқ’, ‘бағишламоқ’, ДЛТ. *такуқ* ‘товуқ’ (11, 330), ўғзтш. қпчтш. *тавуқ*, ДЛТ. *узлук* ‘ағил’, ‘молхона’ (1,124), ўғзтш *ағыл*, қпчтш. *қора, малхқана*, ДЛТ. арғуча, арғу ва шунга тоифалар тилига хос *бенек* ‘дон’, ‘уруғ’ (1,367) сўзи- ўзбек адабий тилида *данак*, ўғзтш. *бежәнәк*, қпчтш. *мужәнәк, муженек* – ўрик ёки шофтолинингданаги маъносида қўлланади.

Махмуд Қошғарий томонидан айрим сўзлар бир диалектда муайян бир шаклда бўлса, иккинчи диалектда унинг ўрнида бошқа сўз қўлланилган бўлса,

Адабиётлар

1. Абдрахмонов Ғ., Рустамов А. Қадимги туркий тил. -Тошкент: “Ўқитувчи”. 1982. 248-б.
2. Айдаров Ғ., Қурышжанов Ө., Томанов М. Көне турк ескерткишлерининг тили. - Алматы: “Мектеп”. 1971. 272 -б.
3. Кашгары Махмуд. Развитие дренетюркских языков(на казахском язке). –Алматы: Ана тил. 392- б.
4. Махмуд Қошғарий Девону луғатит турк. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. 1-111. –Тошкент: “Фан”. 1959-1963.
5. Мелиоранский П.М. Араб филолог о турецком языке. СПб.1900.
6. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А.А. Ўзбек адабий тили тарихи. –Тошкент: “Ўқитувчи”. 1995. 264- б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Махмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» асари лексикасининг Жанубий Оролбўйи ўзбек шевалари билан муштараклиги киёсий-тарихий аспектда ўрганилади. Лексик қатламининг сингармонистик, фонетик, морфологик вариантлари,

уни ҳам алоҳида таъкидлайди. Масалан, бошқа турклар идиш, коса, пиёлани *айақ* десалар, ўғузлар унинг ўрнида *джанақ* ‘чанақ’ сўзини қўллаганлар (1, 112) - ўғзтш. йл. қпчтш. *чанақ, қўнғ.*, шумн. қонлк. *чанақ* сўзи билан *айақ* варианты параллел ишлатилади. Мазкур худуднинг қорақалпоқ, қозоқлар билан аралаш яшайдиган қишлоқларида *тостаган* лексемаси ҳам қўлланади. Айрим туркларда ҳар бир ок рангни *оруң*, ўғузлар *ақ:а:қ* деганлар (1, 153), баъзи турклар шароб мусаллас, маини *сучик*, Ила водисиди яовчилар (яғма. тухси, чигил) маини *қизил сучик* деб атаганлар, (1, 387), ад. орф. *чучук* ширин, ўғзтш. *сучик* ширинлик, ширин, тотли, мазали, қпчтш. *туччы, чуччы, қызыл арақ, маи* ва бошқалар.

«Девон»дан лексик қатлам орасида бир диалектда маълум маънода, бошқасида иккинчи маънода қўлланилган сўзлар ҳам кенг ўрин олган. Чигил турклари тилида *улуш* сўзи қишлоқ маъносида, Баласағун ва уларнинг юқори ёнидаги арғулар тилида шаҳар маъносини аңлатган (1, 94). ЖОБЎШда *улуш* ‘хисса’, бошқа туркларда *иңәк* сигир маъносида, ўғузлар *тошбақанинг эркагини* шу сўз билан атаган (1, 135), ўзбек тилининг тўртқўл-элликкальа, бухоро, шимолий ўзбек ўғуз тип шеваларида *иңәк* сигир маъносига эга, бошқа турклар ошхонани *ашлиқ*, ўғузлар бугдойни *ашлық* деганлар (1, 137), ЖОБЎШда егулик учун ажратилган дон, озик-овқат маҳсулоти, бошқа турклар *қурт* (хашорат)ни *қурт* деганлар, ўғузлар бўрини *қурт* деб атаганлар (1,328), ҳозир озарбойжон, туркманлар бўрини *қурт* дейди, ўбек халқининг «Саётхон Ҳамро»достоинида ҳам *қурт* бўри. Кўпчилик туркларда *чапылды* сўзи *сувады чопилди* маъноларини аңлатган бўлса, уйғурларда бу сўз бўйнига урмоқдир (11,135), ЖОБЎШда *чавулды* (чопилди) феъли дарахтни болта билан чопмоқ, бирор ишни амалга оширишда моддий жиҳатдан оғир аҳволга тушиб қолмоқ: Ёмәт баласын камавдан кутарып аламан деп дым чавулып қалды.

«Девон»дан кўп маъноли сўзлар ҳам ўрин олган. Биноборин, ўғузлардагина *чақды* сўзининг ‘эшиттирди’, ‘айтди’ маъноси ҳам қўлланилган: *ол созуг әниң қулаққа чақды* –у сўзни қулоғига эшиттирди (11, 24), *соқды* ‘майдалади’, ‘чўқиди’, *чақди:аңны йылан соқды* – уни илон чақди (11, 135), ЖОБЎШ. *соқты* ‘ясади’, ‘тамирлади’ ва б.

Махмуд Қошғарий четдан ўзлашган сўзларга икки хил муносабатда бўлади. Турмушга доир турли хил нарса буюмлар борки, улар ҳаётга сингиб кетган, лекин уларнинг номи тилимизда йўқ. Шунинг учун олим уларни ўша қўшни тиллардаги каби қўллашни маъқуллайди. У мазкур тилда бўлган сўзлар ўрнида қўллаш зарарли деб ҳисоблайди. «Агар биз Махмуд Қошғарийнинг иккинчи фикрига асосланганимизда *билә, битик, урагут* туркча сзлар ўрнида арабча олим, китоб, аёл каби сўзларни қўллаш керак эди» (5,67).

Қисқаси, «Девону луғатит турк» фақат тилшунослик асари бўлиб қолмасдан, балки ўз даврининг комуси сифатида унда турли халқларнинг тарихи, ижтимоий-иқтисодий ахволи, урф-одати, жўғрофияси, табиий шароити. этнографияси, диалектологияси ҳамда халқ оғзаки ижоди ҳақида ҳам қимматли материаллар ўз ифодасини топган.

полисемантик, синонимик, антонимик маъно ўзгачаликлари, сўз маъносининг торайиши, кенгайиши, луғат таркибининг ўзаро муштараклиги, фарқли жихатлари аниқ мисоллар билан тавсиф этилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается описание лексического пласта «Дивани» Махмуда Кашгарий в сравнительно-историческом аспекте с южноаральско-узбекскими диалектами. Сравниваются сингармонистические варианты лексического слоя, различаются полисемантические, синонимические, антонимические особенности. Причины изменения их форм и смысла подтверждены из основе фактического материалов.

SUMMARY

The article deals with the description of the lexical layer "Devonu" by Makhmud Kashgariy in the comparative-historical aspect with the Southern-Aral Uzbek dialects. The author ties comparatively the singormanic variants of the lexical layer and distinguishes polysemantic, synonymous and antonymous peculiarities. The reason of changing the forms and meaning have proven on the basis of empirical evidence.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ОЙКОНИМЛЕРИНДЕ САНЛАРДЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕСИ

М.Д.Қурбанов – филология илимлерининг кандидаты

Әженияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: топоним, ойконим, этноним, сон, рамзий маъно.

Ключевые слова: топоним, ойконим, этноним, числительные, символическое значение.

Key words: toponym, oikonym, ethnonym, numerals, symbolic meaning.

Түркий тиллерде санлықлар сөзлик курамның ең ески қатламын курайды. Санлық – зат хәм предметтиң муғдарын, санын билдиреди. Бул оның тийкарығы хызмети. Сондай-ақ, санлардың қосымша символлық ўазыйпаларда жумсалығы тек түркий тиллес халықларда емес, басқа да миллетлердиң этномәдениет дәрәжесинде көринеди. Халықтың мәдениетиниң бир бөлегиниң оның тилинде де өз көринисин табады. «Тил мәдениет пенен тығыз байланыс: ол мәдениеттиң ишинде раўажланады хәм мәдениеттиң сәўлелендириўиси» [1:15]. Сол себепли санлардың мәнилик, қолланылығь өзгешеликлери тилшилери емес, этнограф, психолог, басқа да тараў ўәкиллерин қызықтырып киятыр.

Түркий тиллерде санлықлар арнаўлы изертленген. Қарақалпақ тилинде бул сөз топарын А.Бекбергенов арнаўлы изертледди.

Саңға байланыслы сөзлердиң ономастикалық материалларда да жийи қолланылығь айрықша қызығьўшылық туўдырады. Мәселен, түркий этнонимлерде ушырасатуғын *қырқ*, *жүз*, *мыңлар* т.б. руў-қәўим атамалары буның айқын дәлили. Сондай-ақ, шығысы монғолша *маңғыт*, *найман*, *дүрман* этнонимлери де сан, муғдар менен байланыс: *маңғыт* – «мыңлар» (мянгаат), *найман* – «сегиз» (найма), *дүрман* – «төрт» (дөрвон). Хорезм этнонимлерин изертлеген А.Отажанованың мағлыўматына қарағанда, ертеде руў-қәўимлердиң саны олардың басқа қәўимлер арасында тутқан орны хәм мәртебесин белгилеге тийкар болған, яғный руў хәм қәўимлердиң жәмийеттеги орны олардың саны менен де белгиленген. Сол ушын бир қатар этнонимлер сан, муғдар билдириўи сөзлерден келип шыққан [13:8].

Топонимлерде санлардың жумсалығь ерте дәўирлерге барып тақалады. Буны Махмуд Кашгарий «Девану-луғат-ит түрк» шығармасында *Башбалық* атамасына Искендер Зулқарнайын тәрәпинен қурылған «бес қала» деп түсиник бергенинен билиўге болады (I т., 136).

Саңға байланыслы сөзлердиң топонимияда қолланылығь, мәниси туўралы Э.М.Мурзаев, В.А.Никонов (ономастикада), О.Т.Молчанова (Таўлы Алтай), Д.Исаев, С.Қудайбергенов (Қырғызстан), Т.Жанузақов, Е.Қойшыбаев (Қазақстан), С.Қораев, З.Дүсимов, Н.Охуновлардың (Өзбекстан) мийнетлеринде сөз етилген. Билдирилген пикирлерге итибар қаратсақ, санлар топонимлер курамында муама туўра мәниде қолланыла бермейди. Мәселен, қазақ ономаст алымлары Т.Жанузақов [4:142], Е.Қойшыбаевтың [6] мийнетлеринде меншикли атамалар (топоним, этноним, антропоним) хәм фразеологизмлер курамында гейпара санлар өзиниң дәслепки мәнисинен аўысып қосымша мәни аңдататуғыны айтылған.

Н.Охунов өзбек тили топонимиясында қолланылған санлар ҳаққында былай дейди: «... *бес*, *жети*, *тоғыз*, *қырқ*, *мың* санлары объекттиң ҳақыйқый санын емес, ал анық болмаған, бәлки көплик, жәмлик, молшылық мийлерин билдирип, «есап-сансыз, талай, көп, шексиз» деген түсиниклерге сәйкес келеди» [14:14].

З.Дүсимов хәм М.Тиллаевалар жер-суў атамаларында санлардың жумсалығь мәселесине мынадай түсиник берген: «Топонимияда барлық санлар да өзиниң туўра мәнисинде жумсалмайды. Тийкарынан, топонимлерде *үш*, *бес*, *жети*, *он*, *қырқ*, *елиў*, *алтыс*, *жетпис*, *тоқсан*, *жүз*, *мың* санлары ғана ушырасады хәм олар саннан тысқары аз яки көпикти билдиреди. Мәселен, *үш*, *бес* санлары аз, кемикти, басқа санлар көп, артықты, *жүз*, *мың* санлары болса жүдә артық, нормалдан жоқары дәрежени аңлатады» [3:65].

Түркий хәм монғол тиллердиң байланысын үйренген илимпаз Г.С.Сағидолда топонимлер системасында *үш*, *бес*, *жети*, *сегиз*, *тоғыз*, *он*, *отыз*, *қырқ*, *жетпис* санларын халықтың ертедеги этномәдениет түсиниклерине байланыстырған. Санлар қатнаслы топонимлер ҳинд-европа, корейс, япон хәм басқа да тиллерде ушырасыўын ономастикалық универсалий деп есаплаган [15: 99].

Башкурт тилинде санлардың символлық өзгешеликлери монографиялық жобада үйренген Р.Муратова болды [10:18]. Оның көрсетиўинше, ономастикалық материаллар, соның ишинде топонимияда *бир*, *еки*, *үш*, *төрт* санлары объекттиң анық санын билдиреди: *Икейылға* ("Екидәрйя"), *Өскүл* ("Үшкөл"), *Дүртъер* ("Төрт жер") т.б. Ал *бес*, оннан жоқары санлар болса «көп», «артық» мәнисине жақын келеди: *Бишташ* ("Бестас"), *Туғызгойо* ("Тоғызқуйы"), *Қыркты* ("Қырктаў"), *Йозайыр* ("Жүз саға").

Қарақалпақстан аймағында санлар қатнаслы топонимлер, олардың мәнилик хәм қолланылығь өзгешеликлери ҳаққында айырым мийнетлерде пикирлер бар. Г.Мамбетова гидронимияда суў объекттиң муғдары, саны менен байланыслы атамаларды екиге бөлген: санлар арқалы (*Бесжан каналы*, *Төртжан*); нумератив сөзлер арқалы (*Тақжан каналы*, *Қоскөл*) [9:17]. Г.Абишов диссертациясында Шымбай районы аймағында объекттиң муғдары, сан көрсеткиши тийкарында пайда болған 40 тан аслам топонимниң бар екенин айтқан [2:57].

Қарақалпақстан топонимлериниң белгили бөлегин ойконимлер курайды. Ойконимлерге жасаў орынлары болған аўыл, елатлы орын хәм қалалардың меншикли атлары киреди. Бул топарға киретуғын атамалардың бир қатары сан, муғдарды билдиретуғын сөзлердиң қатнасында жасалған. Дүзилиси жағынан санлық+атлық (анықлаўшы+анықланыўшы) моделинде болып, санлықлар өзиниң тийкарығы хызметинде